

Тарас Шевченко

КОБЗАР

Вовіки і віки чиста, немішана правда

Укотре перечитуєш "Кобзаря" — а все ніби читаєш уперше. Де, в чому філософська і мистецька таїна невичерпності генія? Шукаючи відповіді, згадую (і оце нагадую читачеві) старі слова мудрого чоловіка, в яких чується найпервинніше, найщиріше. Пантелеймон Куліш на похороні Шевченка у Санкт-Петербурзі, дивлячись в упокоєне обличчя друга, яке ще ось позавчора було живе, неспокійне, мінливе у виразах, як захмарене небо, тамуючи розпач, казав:

— Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. — І далі так казав Куліш: —... Ми ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив еси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем, — і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки і віки чисту, немішану правду.

Хто б то із сучасних літераторів міг сказати — та ні: подумати — з отакою щирістю про Слово, про себе й Тараса...

Наважуся подати ще кілька міркувань, і притому не нових, а давніх, виношених життям і українською одвічною долею.

Перший "Кобзар" —невелика книжка, яка містила тільки вісім творів — вийшов друком у Санкт-Петербурзі 1840 року. Тарасові було двадцять шість (на наші мірки — поет-початківець). Книжка та зробила його відомим на весь слов'янський світ, і серед тодішніх літераторів знайшлися мудрі провидці — кого Бог відзначив чуттям справедливості і добра, — котрі впевнено поставили учорашнього кріпака поряд із Пушкіним і Міцкевічем.

Таким було явлення Тараса. І все ще було попереду. Наступні сім років цього життя добре відомі біографам: закінчив імператорську Академію мистецтв із званням художника, двічі мандрував по Україні, вступив до Кирило-Мефодіївського товариства, готувався викладати малювання у Київському університеті... Але як відтворити словами, як збагнути ту роботу душі і творчої сили, що через неї уже 1845-го року — маючи 31 од роду, —Тарас, прислухаючись, певно, до вищих сфер світової гармонії, відчув у собі право і обов'язок звернутися до народу України із словами, які розляглися по всьому світі: "Як умру, то поховайте..."

Від 1847 року життя його було сповнене безперестанною мукою, невтишним болем душі, а творчість його у засланні, під царським прокляттям із забороною писати і малювати, дійшла такої могуті, що нею і сьогодні, через півтора сторіччя, горить, плаче і молиться Україна. Це можна порівняти тільки із стражданням і словом Ісуса Христа. Таж Тарас у неволі не тільки не знав, коли настане, та чи й настане воля, — о тій порі від нього сокрита і його творча доля, і його слава, бо ж інакше хіба написав би він такі слова:

*... Либонь, уже десяте літо,
Яклюдямдавя "Кобзаря",
А їм неначе рот зашило,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.
... Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене? Що я —
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає.
Отак-то я тепер терплю...*

У неволю повезли знаменитого на весь слов'янський світ поета і маляра.

З неволі вертався національний пророк, батько нації.

Вже навіть і на сучасників не справило гострого враження неймовірно: що колишній кріпак і вчорашній солдат-арештанту два роки по поверненні зробився академіком Імператорської Академії мистецтв. Шевченко й сам тому не дивувався; живучи день заднем у своєму часі, він уже був над сторіччями. Зате-от нашим сучасникам, особливо тим молодим, котрі люблять поблажливо нагадувати про Шевченка: "Кріпак. Мужик", — незле буде повторювати також: "Академік!.."

Як народ, ми ще не доросли до Тараса. Нетому, що він через кілька місяців по смерті вознісся спочивати на Чернечу гору. Нетому, іцо його лик і постать, помножені у бронзі, сумують у численних краях Землі. Атому, що він переймає кожного, хто із щирим серцем звертається до його слова, і в кожному лишається навік — простим, як сльоза і усміх, проникливим і довірливим братом-товаришем. ласкавим або ж розгніваним батьком, і водночас апостолом Божим і вчителем із невичерпною, як

Всесвіт, мудрістю. Бо він є втілення народного духу й таланту, самої душі українського народу — тої вільної душі, що, може, аж тепер dorостає свого істинного зросту, своєї зрілої величі.

Тепер, власне, про наше видання.

Більшовики не могли не видавати Шевченка. Заборонити його твори значило б для них ураз і з повною незворотною розвіяти власні легенди "по національному вопросу" — всі оті брехні про національне самовизначення і дружбу народів на тлі витоптування національних культур і мов і штучного перемішування народів.

Отже, Шевченка видавали, і часто. У ці видання вкладали своє сумління і патріотизм десятки чесних і стійких учених і видавців, дбаючи про автентичність шевченкових текстів і невищерблену повноту "Кобзаря", щоб і в нашому трагічному сторіччі Тарас приходив до кожного нового покоління українців. Однак! Диктатура міцніла і сатаніла од лихих передчуттів — передчуттів справедливих, бо кінець режиму наближався невблаганно, — і книжки Шевченка ставали для неї явищем все більш нестерпним; видавництва стискала лапа ідеологічної цензури. Спочатку зусилля зосередилися на тлумаченнях і примітках до "Кобзаря": Шевченко коментувався і "роз'яснювався" у контексті української історії з винятковою брехливістю. Віра більшовиків у всемогутність "партійного слова" була сміховинною: поруч із апостольською могуттю слова Тарасового їхні "коментарі" оберталися книжковим пилом... Пізніше почалися прямі вилучення віршів. Наприклад, у "Кобзарі" видання 1980 року ("Дніпро", Київ) недолічуємо 15(1) світоглядних творів Шевченка ("Великийльох", "Іржавець", "Чигрине, Чигрине...", "Якби то ти, Богдане п'яний...", "Сліпий" та ще деяких). У більшості видань не знаходимо принципового твору— передмови Шевченка до "Кобзаря" 1847 р.; сама книжка

не вийшла друком через арешт поета, а передмову у рукопис! було знайдено на початку ХХ сторіччя в архіві департаменту поліції. В декотрих виданнях стрічаємо хибні редакції окремих рядків.

Пропонуємо читачеві повного, без вилучень і спотворень, "Кобзаря", — тобто повне однотомне зібрання поезій Шевченка, у якому примітки очищені від будь-якої тенденційності, а несуть саму лиш історичну, літературну й біографічну інформацію, а коментарі зведені до мінімуму. Бо хто ж скаже про Шевченка, його світогляд і світосприймання краще за самого Шевченка! Тож нехай читач п'є із цієї книжки, кажучи словами Куліша, "чисту, немішану правду".

Радій ПОЛОНСЬКИЙ

* * *

Воскреснем ли когда от чужевластья
мод?

Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по языку нас не считал за немцев.

А. Грибоедов

Випускаю оце в люде другого Кобзаря свого^[1], а щоб не з порожніми, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о братія моя українская возлюбленная.

Велика туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю: ляхи дрюкують, чехи, серби, болгаре, черногори, москалі — всі дрюкують, а в нас ані телень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя ? Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? Не бійтесь, собакалас, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо? А чом москалі самі нічого не пишуть по-своєму, а тільки переводять, та й то чорт-зна по якому. Натовкмачать якихсь індивідуалізмів тощо, так що аж язык отерпне поки вимовиш. Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о єдиній славянской літературі, а не хочять і заглянуть, що робиться у славян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чешську, сербську або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава Богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетую/ть/ та хвалять те, що найпоганше. А наші патріоти-хуторяни й собі за ними — преочаровательно в чарах тих ось що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може, це по їх утонченнои натурі і справді добре, а на наші мужицькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що і ми

самі тут трохи винні. Бо ми не бачимо нашого народу так, як його Бог сотворив. У шинку — і наш, і москаль, і навіть німець — всі схожі на свиню, а на /па/-нщині то ще поганше. У хату прийти до нього, або до себе покликать по-братерській не можна. Не можна, бо він злякається, та може, ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах Енеїду, та по гинялися коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братіки, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, — то тогді і скажете, що Енеїда добра, а все-таки сміховинна на московський шталт.

Отак-то, братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чернила і паперу. Отогді пишть і дрюкуйте, і труд ваш буде трудом честним.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть посвоєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер-Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії — і свого язика не знає; а В/альтер/ С/котт/ в Едемборге, а не в Шотландії — а може, і ще було щонебудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо може, його не чув у колисці од матері, а Г/улак/-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзеним і

богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи-Гнучкошиєнки сутяги—їх Бог, зтяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чернилах, ато мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру-рідну матір—на п'яницю непотребную, а в придаток ще і *вз* додали.

Чому В.С.Карадж/ич/, Шафар/ик/ і ініє не постриглись у німці /ім би зручніше було/, а остались славянами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали. Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во імя матері нашої України безталанної. Амінь.

А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде — і щоб не дуже чванилась московська братія своєю Ро/с/топчиною — то от вам Свяченая вода; написано панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу — якою, бо воно ще молоде, боязливе.

А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого, як С.в. — і не турбуйтеся, бо, єй- Богу, не найдете.

Седнев

1847 Марта 8

Причинна

Ревета стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Г орами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,

Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покиїгув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли,
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко, в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю, — вона молоденька;
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога — милого питать.
Кого ж, сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
"Журись", — каже думка, жалю завдає.
О боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
"Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!" (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).

.....

"Чи всі ви тут? — кличе мати, —
Ходім шукати вечерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий;
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,

Поки півні не співають,
Посвіти нам... Онщосьходить!
Он під дубом щось там робить.
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила".

Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе ввєрх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-тоїй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защєбетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защєбетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.

Чорніе гай над водою;
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
"Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!"
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
"Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!"
Кинув коня та до неї:
"Божети мій, боже!"
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
"За що ж вони розлучили
Мене із тобою?"
Зареготавсь, розігнався —
Тав дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
При [й] шли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

[1837, С.-Петербург]